

Zvonko TANESKI

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Slovenská republika

LITERATÚRA A LITERÁTI V TREŤOM MILÉNIU, ALEBO O TZV. „DISLOKAČNÝCH“ SPISOVATEĽOV

Апстракт: Целта на кратката статија е стручно да го објасни феноменот на т. н. „дислокациски писатели“ кој зема сè поголем замав во третата деценија од дваесет и првиот век во кој живееме. Литературните творци почнуваат да го губат статусот на културни и општествени двигатели со кој беа означувани првенствено во втората половина од дваесеттиот век. За денешниот нивни статус се несомнено заслужни, меѓу останатите фактори, растечката глобализација, комерцијализацијата и новата логика на пазарот.

Клучни зборови: литература, трет милениум, писатели, дислокација

Tretie milénium sipre mnohých literátov po celom svete už zaslúžilo oznáku milénium dislokácie. Mnoho ľudí je bohužiaľ stále vyhánaných alebo presídľovaných, musia utekať pred vojnou a nátlakmi, chudobou a chladom. Tam kde si sľubovali mier a slobodu, ale tiež tam kde ich väčšinou nevíтали. Je dnes preto priam očividné (napriek tomu, že možno do nedávna sme si predstavovali opak), že v 21. storočí bude prist'ahovalectvo a vyst'ahovalectvo ďalej pribúdať. Zmení sa však jeho hodnotenie. Individuálne dôvody, pohľady a skúsenosti z týchto foriem „dislokácie“ sa veľmi odlišujú. Prakticky všetci literáti, ktorú doposiaľ opustili svoju rodnú krajinu, zdôrazňovali nielen politické, ale čím ďalej tým viac ekonomické a profesionálne dôvody migrácie. Takíto autori sú teraz zároveň viacnásobne viazaní na oba štáty. Pracujú na tom, aby si svoju dvojdomosť alebo viacdomosť, ktorá vylučuje jednoznačné rozhodnutie *bud' – alebo*, udržali. Na prosbu, aby hierarchizovali, kde sa cítia viac alebo menej „doma“, odpovedajú rozlične. Niektoré ich „kariéry“ sa už rozvíjajú

nezávisle od pôvodnej vlasti (domoviny), niektoré však stále so silným pocitom solidárnosti a prepojenosti k svojej rodnej krajine.

Osudy vyhnanco a presídlencov totiž ešte z dávnych čias lákali umelcov, zvlášť spisovateľov, a doviedli ich v niektorých prípadoch aj do transformácie autorskej identity, resp. do nerovnosti ich jazykového a etnického / národného aspektu. V najnovšej dobe však ide rozhodne o determináciu, ktorá presahuje národnú tradíciu a ustálené intelektuálne stereotypy rozrušované inonárodnými impulzmi a hodnotami, ktoré sa programovo alebo neprogramovo implantujú do literárnej tvorby a naopak. Slová chorvátskej spisovateľky Dubravky Ugrešićovej, žijúcej v Holandsku, vyznievajú v týchto súvislostiach vari ešte trefnejšie: „Budovanie kontextu, konštruovanie literárno-teoretickej platformy alebo budovanie teoretickej plte, na ktorú sa umiestnia dislokovaní a deteritorializovaní, transnárodní, anárodní a transkultúrne spisovatelia, kozmopolití a noví nomádi, literárni tuláci, tí, čo nepíšu v materinskom jazyku, ale v jazyku nového prostredia, všetci, čo dobrovoľne prešli procesom *dispatriácie*– to nás ešte len čaká“ (Ugrešić, Dubravka: *Európa v sépiovej*. Z chorvátčiny preložil Tomáš Čelovský. Bratislava: Vydavateľstvo Salon, 2017, s. 300). A práve z uvedených dôvodov je dnes nesporné, že perspektívy dislokácie a migrácie v literatúre sa musia chápať ako diskurzívne udalosti. Zároveň je takisto nevyhnutné dobre sa zamyslieť nad niektorými problémami aktuálneho teoretického diskurzu o dislokácii a migrácii, ktoré pripomínajú vzájomné pôsobenie medzi národným a diasporickým, lokálnym a globálnym. Je to potrebné aj kvôli tomu, že formy dislokácie a (post/trans)národné / regionálne programy niektorých spisovateľov (napríklad južnoslovanských, ktorí boli aj prekladani do slovenčiny po roku 1989: pozri viac vedeckú monografiu: Taneski, Zvonko: *Poetika dislokácie – Komparatistické sondy k migráciám v južnoslovanských literatúrach po roku 1989*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2021) poukázali aj na rozdelenie externého a interného exilu / migrácie a jasne zviditeľnili priemet novších migračných procesov do súčasných prúdov v národných literatúrach. To napokon aj podnecuje niektorých literárnych teoretikov, aby vo svojich výskumoch používali už oveľa častejšie slovné spojenie „autori v dislokácii – Dislocated Authors“. Takto v podstate aj vznikala tzv. literatúra mimo národa a/lebo takto vyzeralo

zrodenie tzv. transnárodnej literatúry. Je to však proces, ktorý úzko súvisí a je bytostne prepojený s novším trendom na celosvetovej spoločenskej úrovni.

Vo veľkom počte súčasných diel dnešných literátov v treťom milénií sa naozaj vyskytujú v prvom rade témy aké sú rôznorodé aspekty kultúrneho transferu, inter- a transkulturality, ako aj zmeny predstáv a identít v procese integrácie a asimilácie v novom prostredí. V rámci literárnovedného výskumu si tento fenomén tak vyžaduje širšiu interdisciplinárnu perspektívu. Najnovšie tendencie sa pritom na pozadí globalizácie a migrácie nekoncentrujú prioritne na homogenizáciu kultúr a odstraňovanie etnicko-kultúrnych rozdielov, ale na rozdielne kultúrne diverzity, *mediexistencie*, hybridnosť či na postavy pohybujúce sa na kultúrnych hraniciach. Skúma sa tzv. *neúplná akulturácia* ako medziforma preberania inej kultúry. Pre budúce štúdie a výskumy v tejto oblasti zostáva preto otvorených ešte mnoho otázok a perspektív ďalších polemík.

Treba si navyše otvorené priznať, že sa zaiste už v treťom milénií zmenila kultúrna paradigma našej spoločnosti. Pomaly zanikla dichotómia rozdelenia sveta a Európy, rozkladajú sa mocenské nástroje ideologického diktátu, priemyselná konverzia pôsobí difúzne, spoločenské vedomie ovládajú proklamované idey slobody, demokracie, tolerancie, humanizmu, organizované zlo stráca formu inštitucionalizovaného násillia. Zmenila sa aj etická paradigma a s ňou aj estetická. Napokon taktiež možno zaznamenať istý paradox či iróniu, ktoré predučili veľké dejinné zmeny, a to v tom, že kríza komunizmu na konci 20. storočia je spätá s krízou demokracie. Obe sú v podstate antropologickou krízou. Na jednej strane sú klamstvom o ľudskej osobe, o ľudskom spoločenstve, histórii, o osude ľudstva, na druhej strane sa táto kríza prejavuje liberalizáciou „vlády zákona“, funkcionalizmom a pragmatizmom, chápaním kultúry a slobody ako nástroja obchodu. Zabúda sa, že základom tejto zmeny bola *revolúcia svedomia*, paradigma osobnej slobody, ktorá vytvorila morálne a kultúrne podmienky tejto zmeny najmä u nás.

Spor o kultúrne hodnoty medzi liberálnym humanizmom a pravicovým extrémizmom nastolil paradoxnú situáciu: máme viac informácií ako kedykoľvek predtým, ale fakty a súvislosti sú ťažšie rozoznatel'né a veľmi ľahko potlačiteľné. Pod termínom ekonomický trh sa začalo chápať všetko, čo obsahuje peniaze, ale existuje aj istá sieť, poháňaná túžbou po kvalite,

ktorá s ním nemá veľa spoločného. Termín trh je dnes mystifikovaný, až zbožštený. Cieľom trhu je, aby ľudia konzumovali, a to čo najviac – o kvalitu nejde. Ekonomické nástroje literárnej regulácie aj v tretom milénií sú úzko spojené s rozobratými procesmi (zrýchlenej) globalizácie, pričom dochádza k preferovaniu knižných titulov, ktoré vstupujú na literárny trh s cieľom generovať ekonomický zisk (často ide o preklady cudzojazyčných bestsellerov, ich produkcia je súčasťou zábavného priemyslu). Regulácia je v takom prípade vykonávaná skôr neintencionálne, je len dôsledkom ideologickej totemizácie trhového mechanizmu. Všetko, čo „škodí“ trhu, resp. jeho fungovaniu, sa ocitá na okraji – frekventované označenie „ideologicky závadné“, ktoré sa pred novembrom 1989 používalo pri zdôvodnení vylúčenia z prostredia literárnej komunikácie, bolo nahradené označením „finančne stratové“. Týmto sa tak nezriedka odkazuje na tovarový charakter kultúrneho produktu, ktorý sa stál súčasťou procesu interkultúrneho prenosu.

Dynamické napätia hlavných psychologických procesov v dielach tzv. „dislokačných“ spisovateľov sú stavané predovšetkým na vzájomnej (ne) komunikácii postáv, na (ne)vypovedanom, ale aj (ne)vypovedateľnom. Pre vzťah ja – spoločnosť a neskôr pre literárny príbeh bol dôležitý existenciálny zážitok. Skúsenosť z osobných životných ruptúr, ktoré spôsobili alebo vyvolali dislokáciu. Rozpornosť tematizácie domovov u týchto autorov súvisí zväčša aj s iným charakterom tradične chápanej národnej literatúry, s odlišnou funkciou, ktorú mala v národnom spoločenstve, s inými dejinami a inou formou aktualizácie historického materiálu. Odlišné traktovanie témy domovov v ich dielach sa prelínalo do postáv, do charakteru opisov, do sujetových línií a do samotnej historicity a autenticity vyrozprávaných príbehov. Dislokační spisovatelia sa vo svojich knihách zameriavajú, pochopiteľne, aj na vzťahy rodinné, partnerské, ale tiež na vzťahy v spoločnosti. Ich literárna tvorba obsahuje presah z minulosti do súčasnosti, ale i do budúcnosti. Jednotlivec je societou formovaný, čo sa priamo odráža v jeho živote, z toho vychádza aj jeho konanie a premýšľanie. To, čo sa kedysi považovalo za utrpenie, spájalo sa so stratou a bolo pokladané za prekliatie, sa dnes oslavuje väčšinou ako znamenie krásnej, novej epochy: Šťastie sa vo svete bez hraníc dočká len ten, kto preukáže svoju duševnú a zemepisnú mobilitu. Ale koľkí z nás tomu stále (ne)uveria? Dokážeme si skutočne predstaviť *život v tranzitu*?

Zvonko TANESKI

**LITERATURE AND LITERATURE IN THE THIRD MILLENNIUM,
OR ABOUT THE SO-CALLED “DISLOCATED WRITERS”**

Summary

The purpose of this short article is to provide an analysis of the phenomenon of “dislocated writers” which is taking greater proportions in the third decade of the 21st first century in which we live. Literary artists are beginning to lose their status as cultural and social driving forces, something which was their hallmark primarily in the second half of the twentieth century. The status they hold today is undoubtedly due to, among other factors, the growing globalization, commercialization and the new logic that prevails in the market.